

„ЧУМБЕ ИМА, ЧУНЦИ НЕМА, ДА ЖИВЕЕ СТАРЧЕВАТА РАБОТА“

(“Печка има, кюнци няма, да живее Старчевата)

Гл. ас. д-р Данаил Атанасов

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – гр. Благоевград

Резюме: *В текста ще разгледам и споделя информация по разказите на местното население от град Разлог за два от най-почитаните празници от зимната календарна обредност – Бабинден и Сурва. Акцентът на изследването е представянето на новороденото дете пред общността и участието на момчето в маскарадната обредност, свързана с обичая Сурва (Старчевата).*

Ключови думи: *обичай, Бабинден, обред, хоро, чауш, старци, мъжество, изпитание, посвещение, Сурва.*

„THERE IS CHUMBE, THERE ARE NO KUNTSI, LONG LIVE THE STARCHEVATA“

(there is stove, there are no stove pipes, long live the Starchevata)

Assoc. Prof. Dr. Danail Atanasov

South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad

Summary: In the text I will review and share information based on the stories of the local population from the town of Razlog about two of the most revered holidays of the winter calendar ritual – Grandmother's Day and Surva. The focus of the study being the presentation of the newborn to the community and the boy's participation in the masquerade ritual related to the Surva (Starcheva) custom.

Keywords: Custom, Grandmother's Day, ritual, horo, chaush, old men, manliness, trial, initiation, Surva.

В старата патриархална селска култура има множество обреди и обичаи, свързани с танцуването на хоро, предрешаването в моминска и ергенска (мъжка) посветителна обредност. „Когато става въпрос за танца (хорото) в Разлог, първото което изниква в съзнанието, е маскарадната традиция по Сурва.“ (Атанасов 2020: 83). По-голямата част от тези практики са съсредоточени в зимния цикъл от празници и обичаи. В текста ще представя мислите и разказите на местните хора относно двата най-големи празника през годината, чакани с нетърпение от цялото население на град Разлог, и тяхната семантика по отношение на ритуала на посвещение и приемане в общността. „Това е и поводът за написването на настоящата статия“ (Йорданов 2022: 2) – паралелното представяне на двата празника, свързани с акта на посвещение. От една страна, раждането на детето и несъзнателното участие в бабинденското хоро, свързано с посвещаването и представянето му пред общността чрез танца, а от друга, пътят на момчето, физическите, психическите и йерархическите препятствия през които преминава, за да достигне най-високия ранг в маскарадната обредност в Разлог – пръв чауш.

„По особен начин в българския фолклорен календар са се сплели езичество и християнство, важни събития от индивидуалния житейски път на човека и основни празници в земеделския календар, свързани със смяната на сезоните и хода на небесните тела. Една от особеностите на нашия календар е струпването на празници през зимата. Не само защото е свободна от земеделски труд, но и защото в зимния период са съсредоточени различни стари „нови години“, които винаги са били отбелязвани с богата обредност.“ (Илиева 1992: 93).

„Българската традиционна култура е уникално явление в световен мащаб. Осъзнато или не, днес българинът изпитва национална гордост, когато чуе народна песен, като се хване на хоро или се облече в народна носия.“ (Йорданов 2017: 63).

Периодът, който засягам, е след средата на миналия век до днес. Поради това фокусът на изследването е свързан по-скоро със съвременната традиционна култура, която носи в себе си белези от по-старинните пластове. „Традиционните календарни празници и обичаи, създадени от нашия народ, са тясно свързани с неговия семеен и стопански живот. Те отразяват неговия мироглед, носят традицията на народното изкуство и се характеризират със своята многофункционалност – религиозно-магическа, очистителна, познавателна, социална, естетическа, развлекателна, и т.н.“ (Цветков 2000 16).

Бабинден е един от първите обреди, свързани с раждането на детето и неговото представяне пред общността. Първото участие в хоро, в ритуал на посвещение още в несъзнателна възраст. От друга страна, Бабинден е един от последните обичаи, свързани

с женската обредност, които жената изпълнява в своя живот. Без рожба няма живот, няма празници, няма Бабинден, няма старци, чауши, няма традиция. Без по-старите жени, носителки на традицията, няма знание, няма посвещение. „Отбелязването на празника Бабинден в гр. Разлог е подходящ пример за пренесена традиционна обредно-празнична дейност от минало в настояще.“ (Моралиева 2021: 5).

Още от първата година на детето традицията повелява то да бъде заденато¹ в цадилка² от свекървата или бабата. „Преди години задяването на новороденото се приема като привилегия и чест за свекървата, но днес много често срещано явление е детето да се заиграе на хорото от друга жена.“ (Атанасов 2024: 7).

„От друга страна образът на Бабата е една от хипостазите на богинята майка, покровителстваща плодородието на земята, животни, хора и респективно сексуалната активност като източник на плодovitост. Затова и в бабинденската обредност участват само жени, и то раждали.“ (Илиева 1992: 95). „В миналото на този ден се посещава жената, която е бабувала (помагала при раждането на детето).“ (Атанасов 2023: 89). Днес тази практика е отпаднала. Освен в домът и махалата, днес всички се събират на площада, за да играят хоро. В моментът на написване на тази статията, текач приготвления свързани с честването на празника. В домът на Виолета Монева в Разлог тази година има бабинче, но тъй като детето е родено в София семейството е поканило акушерката изродила детето за да я даруват и полейт с вода ръцете спазвайки обичая, едно от доказателствата за дълбоката почит на разложкото население към традиционната култура.

Днес този ден от годината все още е най-чаканият за баби и свекърви. Да се поведе хорото на Бабинден с внучето на гръб е повод за гордост и чест. Това е един от най-важните моменти в живота на *разложката*, след сватбата и раждането.

„Традицията, макар и бавно, е претърпяла някакви промени, които започват да се наблюдават от 50-те г. на XX век.“ (Гаров 1999: 143). „Историческият преглед на еволюцията в отношението към танцовия фолклор ни дава изключително точна картина на една подвижна, променяща се и развиваща се българска традиционна култура“. (Божкова 2020: 1350).

¹ Задеването е термин, който местното население използва, когато дойде време бебето да излезе от дома. За тази цел то се повива в пелени и се поставя в *цадилката*, на гърба на бабата.

² *Цадилка* е ръчно тъкан вълнен плат, най-често в квадратна форма. Във всеки край има прикрепено здраво сплетено въже (стаджа). Посредством тези въжета, цадилката се завързва за бабата и така бебето се задева на гърба й.

Макар и претърпял трансформация по отношение организация и функция, Бабинден остава един от най-устойчивите празници в съвременната традиционна култура. Най-голямата атракция днес си остава бабиното хоро. Една от причините днес да имаме информация за Бабинден и Сурва са заснетите филми. През 1981 г. се прави възстановка на обичая Бабинден, под вещото раководство на Костадин Радушин. Във филма е записана специална песен за бабиното хоро – „Айда ,баби, да тропнеме карамфилю трендафе“. При изпълнението ѝ може да се забележи известна разлика в някои от сричките в текста. Например „карамфилю трендафилю“ може да се изпее и „карамфило трендафеле“. „Според мен това е нещо, като мекост на „л“ и звучи като „лю“ (разказва учителят от град Разлог – Иван Мишков). Според мен песента, изпята с „лю“ е по-старият вариант на звукоизвличане. Вариантът, който е описан в настоящата статия, е със сричката „лю“, а нотният пример със сричката „ло“.

1. Айда, баби, да тропнеме ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.
2. На орото, бабиното ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.
3. Сос внучета-бабинчета ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.
4. Бре синови, бре щерчини ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.
5. Заденати в цадилчите ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.
6. Приткавани, разшарени ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.
7. Сос чорапе, накачени ле,
 Карамфилю, Трендафе,
 Карамфилю, Трендафилю.

Това е вариантът на песента, който Костадин Радушин посочва в своята книга, „Продумай, Пирин разказвай“ Из народната култура на град Разлог.

5 Ай - да ба - би да троп - не - ме ле ка - рам -
фи - ло тред - да - фе ка - рам - фи - ло трен - да - фе - ле

Песента е нотирана по заснетия през 1981 г. филм за Бабинден в Разлог.

Нотирал текста – гл. ас. д-р Стефан Йорданов.

По време на теренните ми проучвания в котловината една от респондентките, Елена Коцакова, разказа “Таа песен я че ти кажа, първо я се съм задевала на първия Бабинден...Бай Динка Радушин и баба Мара , той я измисли песента, „Айда, баби, да тропнеме“. (Атанасов 2023: 91). Направената възстановка, според мен, само засилва интереса на местното население към празника, както се случва и със Старчевата.

За организацията на празника се грижат Читалището в град Разлог и Общината (осигуряват музика за празника, изпращат покани към всички семейства, които през изминалата година са се сдобили с дете). В Разлог „ И в миналото, и днес танцът е рождено право на всеки от общността. Прекрасен пример е бабинденското хоро, което е част от съвременната традиция и е прието от по-старото поколение наследство, оцеляло и до днес.“ (Атанасов 2023: 93). Този обичай е характерен за цяла България, но в Разлог и съседните села има своя регионална специфика. Заиграването на бабинчетата³е типично предимно за християнското население на Разложката котловина. Това е един архаичен празник, носещ в себе си дълбоки смисли и значения за живота, обвързани чрез ритуалното, посветително танцуване на хоро, и представянето на новороденото пред общността.

От този акт на посвещение (бабинското хоро) до навършване на пълнолетие (преди казармата), повечето младежи продължават да участват в друг тип обредност,

³ Бабинче се нарича роденото през отминалата година дете, с което ще се вземе участие в празника.

свързана с маскарада и предрешаването – чауш, първи *ердженин*, първа мома, мечки, старци и т.н. До средата на миналия век тези персонажи са част от Сурва и символизират прехода от момче към ердженин (мъж), чрез който се доказва мъжеството и готовността за пълноправие, за създаване на семейство и заемане на пълноправно място в общността. Днес този типичен мъжки празник няма никакво ограничение по отношение на пола. В последните години се случва дори първият чауш да бъде момиче – „първата жена чауш се прави през 2012 година, от Катевия род.“ (Атанасов 2023:98).

„Зимата е време на мъжки предбрачни, аграрни и лечителни обредни танци и маскаради – коледарски, сурвакарски, русалийски, старски и пр.“ (Илиева 1992: 93). „От семиотична гледна точка ергенската календарна маскарадност, обучаващият ергенски цикъл от календарни обреди е тип космогония на класическата фолклорност. Фолклорната космогония подобно на архаика е разказ за пътя, за достигането на ергена на до социално значим за социално-антропологичната общност статус.“ (Краев 1990: 47).

Още от крехка възраст децата на Разлога, волно или неволно, участват в ритуали на посвещение, изпитание, мъжество. Сякаш по-старите умишлено опитват още от малки да подготвят своите рожби за предизвикателствата на живота, както е било в по-старите времена. Това е една от причините да споделя част от информацията, която знам от местното население. Другото, което ме провокира, е песента за Старчевата, която е красноречива по отношение организирането на маскарадната обредност. Тази песен се изпълнявала в моменти на приготвянето за Сурва, най-често когато махалата се събира в някоя къща, за да се разпределят ролите в маскарадната обредност.

1. Да живее старчевата работа/2

*Пр. Де мари Яно дее ,
де мари щура (луда) главо.*

2. Чумбе има, чунци нема /2

*Пр. Де мари Яно дее ,
де мари щура (луда) главо.*

3. Кожии има, звонци нема/ 2

*Пр. Де мари Яно дее ,
де мари щура (луда) главо.*

Да жи- ве-е стар - че-ва-та ра-бо-та да жи-ве - е стар - че-ва-та ра-бо-та

5
де ма-ри Я -но де - е - е - е де ма-ри шу-ра гла - во

Изпълнили – Иван Мишков и Иван Кирев на 15.01.25 г.

Нотирал нотния текст – гл. ас. д-р Стефан Йорданов.

В контекста на песента става ясно, че каквото и да се случва в това време от годината, нищо друго няма значение освен организирането на Сурва (Старчевата работа). „Чумбе има, чунци нема (печка има, кюнци няма), кожи има, звънци няма, да живее Старчевата работа“. Тази песен олицетворява страстта и мерака, с които разложенинът подхожда към Сурва. „На кой му пука дали че се спи, иде Старчевата“ (Велина Кулина, секретар на Читалището в град Разлог). „Приготвленията за Сурва са целогодишни“, споделя Благой Велев, внукът на бай Благо Татарски. Благо Татарски е дългогодишен организатор на Старчевата и ръководител на Дългата махала в Разлог. Това е една от най-големите махали в града. Носители на традицията в града са родовете, които се занимават с животновъдство в особено големи размери. Такива са Татарският род в Дългата махала (Чобан махала) и Катевият род в махала Вароше.

В Старчевата има много и най-различни персонажи: първи чауш, втори чауш, първи *ердженин* (ерген), втори ердженин, първа мома, старци, смешници, мечки и т.н. Най важният от всички е първият чауш⁴. Това е най-голямата чест, която може да се случи на момчето преди казармата. Превъплъщаването в чауш е свързано с много постоянство, издръжливост и мъжество. Още от много малки момчетата започват участието си в маскарадната обредност. В миналото, а и днес, има строго определен ред, при който се избира първият чауш. От значение е колко години подред се облича момчето. Йерархията по старшинство има значение – ако се паднат двама или трима набори с еднакъв брой участия като чауши, се мята чоп. Друг начин за избиране е *на тега*⁵ Тегата (чобанска пръчка) – единият чауш хваща тегата най-отдолу, следващият хваща над ръката на първия. Така се редуват, докато ръката на единия от двамата не остане най-отгоре, на края на пръчката. Този, чиято ръка остане най-отгоре, печели.

⁴ Турска дума, буквално означава стража (войн).

⁵ *Тегата* е дума, която местното население употребява за пръчка или дълъг прът. Тя е неизменна част от работата на чобаните.

„Немаше сръдни едно време, тава беше“, разказва Димитър Куков (дългогодишен участник, ръководител и пръв чауш преди казарма).

Старата традиционна култура и участието в мъжката и женската обредност се характеризира с това, че тя носи знание и има посветителен, обучителен характер. „Обредните действия като цяло имат не само символно значение за фолклорния човек, но и магическа сила.“ (Братанова, Гаров: 122). Символите се разчитат такива, каквито са наследени и предадени от по-старото поколение. Повечето хора днес не вярват в смисъла и значението на обряда и неговата сила, тази функция на обичаите е отпаднала. Но дори днес, това е изпитание за момчето, ердженина, мъжката рожба, през което трябва да преминава всяка година, докато изчака реда си. По разкази на информатори, днешната младеж била *кекава* (слаба). Под слаба се има предвид това, че костюмът на чауша е доста тежък. Състои се от калчаци⁶ или ногавици, кожух⁷, чучулка⁸, каиши и звонци. Като се сложат *кайшето*⁹, звонците и чучулката, става почти непосилен за носене. Освен това целият костюм се пере няколко дни преди самото обличане, за да може кожата да са леко влажни и меки. На моя въпрос към Благой Велев – „А вие как се справяхте с тази тежест?“, той отговаря „Нас никои не не е питал, обличаш се, накачаш се и вървиш.“

След отпадането на военната служба (казармата) в България и промените във всички аспекти от живота на населението, да достигнеш до първи чауш днес си остава голямо изпитание, както за момчето, така и за семейството му. Първият чауш посреща цялата махала в дома си, което е голяма чест и голям разход за семейния бюджет. Един от информаторите ми става първи чауш, защото тези, които са се падали подред, се отказват заради големите разходи по организацията. Освен посрещането, изработката на костюма е доста скъпо удоволствие. „За да се направи един костюм и според представите на местното население той да бъде елитен, са нужни минимум 10 – 11 пръча.“ (Атанасов 2023: 98). Всяко животно се гледа специално за костюм, „животните трябва да се заколят до третата година, защото косъмът е най-игрив, ако не се направи това, той става телев, изрязват се най-хубавите части от кожата, след което се пришиват една за друга и се правят отделните части на костюма“ (Иво Коцаков).“ (Атанасов 2023: 98-99). „Ролята на мъжете в старинната обредност през зимата е свързана повече със *старците*, с изработката на кожи за костюмите и маските.“ (Атанасов 2020: 827). „Днес все още си

⁶ Калчаци или ногавици се наричат парчетата кожи, които покриват краката на чауша.

⁷ Така наричат горната част на костюма, от кръста нагоре.

⁸ Най горната част на костюма, която се слага на главата и скрива лицето на чауша.

⁹ Кайшето, произтича от каиш, на каиша се закачат звънците и хлопките.

тече стаж“ разказва Иво Коцаков. Има предвид, че щом веднъж се облечеш като чауш, от този момент нататък всяка следваща година на участие се записва и брой, до навършване на годините. Същото се отнася и за първия ердженин. Тези две роли в маскарадната обредност са най-важните за организацията и протичането на празника в Разлог, както в миналото така и днес. На първия чауш се пада цялата организация на чаушите и шествието на махалата. Чауш в буквален превод означава турски сержант, въоръжен турски пазач. Ролята му е да пази хорото в свещен кръг през цялото време. Това най – ясно си личи, когато шествието навлиза на площада. В този момент чаушите образуват кръг, в които първия ердженин трябва да вкара цялото хоро. Задачата на първия ердженин не е по-малко тежка, той трябва да води и да следи за редът в хорото през цялото време на протичане на празника. При тези големи шествия и дълги хора по пътя от махалата до центърът на града за редът следи и втория чауш, които върви най – отзад, а за хорото втория ердженин, които е на опашката.

„Любовта към хорото и при възрастните, и при младите се е запазила въпреки променящата се среда на живот.“ (Атанасов 2021: 142). Това според мен не е случайно, като се има в предвид, че първата публична поява на новороденото и днес е обвързана с обредното заиграване и посвещение чрез хорото.

Днес, по отношение на вярванията, свързани с женската и мъжка обредност в Разлог, се наблюдава ерозия. Това е нормално явление, което се наблюдава от 40-те години на миналия век. Днес тези обичаи са изчистени от всякакъв тип обредност, но местното население се старае да спазва заветите на по-старото поколение, въпреки че не вярва в тях. Това по-скоро са опити за опазване на материалната и нематериална стара разложка идентичност и опити за доказване на уникалността на традицията пред съвременния глобален свят, което е трудна задача но всъщност е похвално. Характерно и специфично за град Разлог е любовта към старата традиция, която е свързана с маскарадната обредност с посвещението, знанието, преходът и израстването в общността.

Респонденти:

Атанас Орозов – родом от град Разлог, председател на Народно читалище „15.IX.1903-1909 г.“ град Разлог.

Велина Кулина – родом от град Разлог – 1975 г., секретар на Народно читалище „15.IX.1903-1909 г.“ град Разлог.

Благой Велев – родом от град Разлог – 1976 г., ръководител на Дългата махала. към днешна дата, внук на бай Благо Татарски (емблемата на Старчевата в града).

Димитър Парапунов - родом от град Разлог – 1972 г., майстор по обработването на кожите за Сурва, дългогодишен участник и ръководител през годините на Дългата махала.

Елена Коцакова – родена в град Разлог 1936 г.

Илиана Монева – родом от град Разлог 1998 г.

Иван Мишков – родом от град Разлог – 1991 г., учител по Български език и литература.

Иво Коцаков – роден в град Разлог – 1991 г. Участник в танцовите колективи в Читалището, дългогодишен първи ердженин на махала Сръбо (най-голямата махала в Разлог.

Иван Кирев – родом от град Разлог, участник в тамбурашка група „Мехомийски мераклии“ към Читалището в град Разлог.

Литература:

1. **Атанасов**, Данаил 2024: Трансформация на някои традиционни обичаи от Разложката котловина - В e-Journal VFU VCU „Черноризец Храбър“ бр. 21 [e-Journal VFU - Изкуства и дизайн](#)
2. **Атанасов**, Данаил 2020 Танцовата култура на село Добърско, Читалището и работата на хореографа за опазването на нематериалното културно наследство. В – Образование и изкуства традиции и перспективи, Сборник доклади от Научно –практическа конференция, посветена на 80-годишнината от рождението на проф. д-р Георги Бижков УИ „Св. Климент Охридски“ стр. 825 – 832.
3. **Атанасов**, Данаил 2020: Принципи на теренната работа при изследването и документирането на традиционната култура (Няколко примера от моите теренни проучвания в Разложката котловина). XXIX Международна научна конференция за млади учени 2020, В – Сборник с научни трудове. стр. 79 – 86.
4. **Атанасов**, Данаил 2021: Хорото в празника на Българите мюсюлмани от Северозападните Родопи. В – „Непознатите“ Сборник с доклади и статии, Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство проф. „Асен Диамандиев“ Пловдив, стр. 136 – 144.

5. **Атанасов**, Данаил 2023: Танцовата култура на Разложката котловина
Издателство „Логис“ София.
6. **Божкова**, Верка 2020: Танцовият фолклор от началото на XX век до
сформирането на професионалните фолклорни ансамбли – В Knowledge –
International Journal vol. 43 No. 6 pp. 1349 – 1354 Skorje 2020
7. **Братанова**, Радка, **Гаров**, Георги 1999: Българската обредност и християнство:
Рождество Христово или Коледа – В Българско Богословие ISSN: 1311-2481-1-
(1999), стр. 113 – 124.
8. **Гаров**, Георги 1999: Танците в село Дебрен – Старина или съвременност. В –
Известия – Исторически музей – Благоевград ISSN: С607;-1732; 1311-3526.-1
(1999) 1 с. 142 – 144.
9. **Илиева**, Анна, **Щърбанова**, Анна 1992: Танцът на Бабинден. В – Музикални
хоризонти бр.
10. Краев, Георг, 1990 „Класическата фолклорна маска у българите“. В – Български
фолклор 1:42- 51.
11. **Моралиева**, Пламена 2021: Роля на хорото за посвещаване и приобщаване на
човека в общност - В e-Journal VFU VCU „Черноризец Храбър“.
<https://ejournal.vfu.bg/pdfs/>
12. **Радущин**, Костадин 1981: Продумай, Пирин разказвай. Из народната култура на
град Разлог. София: Наука и изкуство.
13. **Йорданов**, Стефан 2022: Някои особености на музикалния съпровод в
българския екзерсис - В e-Journal VFU VCU „Черноризец Храбър“.бр. 17. [e-
Journal VFU - Изкуства и дизайн](#)
14. **Йорданов**, Стефан 2017: „На армане с тъпане“: От три ката до три минути - В–
Музика и танц (Традиции и съвременност) Университетско издателство „Неофит
Рилски“ Благоевград.
15. **Краев**, Георг 1990: „Класическата фолклорна маска у българите“. Български
фолклор 1:42-51.
16. **Цветков**, Николай 2000: Танцовият фолклор на Петрич. Петрич.